

EKONOMİ POLİTİK DENGEDE PETROL FİYATLARI

Sabit ATMAN*

Özet

Günümüzde ekonomik politik dengede petrol fiyatı, büyük bir belirsizlik içinde bulunmakta olup, küresel petrol talebinin her yönünü, üretim kapasitesini, yatırım olanaklarını, arz ve talebin esnekliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu makale, büyük çapta petrol fiyatları ile ilgili konulara odaklanmaktadır. Dünya pazarında petrol fiyatlarında yaşanan büyük değişimlerin ana hatlarını belirlemenin yanında, dünya petrol arz ve talebinin analizi yapılmaktadır. Yüksek petrol fiyatlarının dünya petrol pazarı üzerindeki potansiyel gücü, petrol fiyatlarının OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Topluluğu) 'in geleneksel petrol üretim politikası ve jeopolitik riskler üzerindeki etkisi analiz edildiğinde daha iyi anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Petrol fiyatları, Petrol ihraç Eden Ülkeler Topluluğu, Küresel petrol arzı, Küresel Rekabet, Petrol Pazarı.

Abstract

The price of oil is a major uncertainty that affects every aspect of global oil demand, production capacity, investment, and the elasticity of demand and supply. This article does focus on a wide range of oil prices related issues. It attempts to analyze world oil supply and demand in addition to outlining major developments in the world market for oil prices. The potential impact of high oil prices in easy the strain on world oil market becomes even clearer when one looks at the impact of oil prices on the need for OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries) conventional oil production policy and geopolitical risks.

Key Words: Oil Prices, Organization of the Petroleum Exporting Countries, Global Oil Supply, Global Competition, Oil Market.

1. Petrol Fiyatlarına Teorik Yaklaşım

Enerji pazarı içinde büyük bir paya sahip olan petrol piyasasında; meydana gelen her türlü değişimlere bağlı olarak, büyük sürprizler ve yüksek riskler mevcuttur. Petrolün keşfiyle birlikte günümüze kadar geçen süre içerisinde meydana gelmiş olan birçok olay ve incelemelerin ardından, özellikle geleceğe yönelik analiz ve öngörüler yapmak için, tüm mevcut geçmiş

* Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Yüksek Lisans 2. Sınıf.

tecrübeler ve verilere rağmen, petrol piyasasını sosyal bilimlerle ilişkilendirerek açıklayabilecek genel bir teori mevcut değildir.¹

Küresel rekabet pazarında petrol fiyatlarını herhangi bir seviyede sabit tutmak mümkün gözükmemektedir.

Nitekim petrol fiyatlarında meydana gelen değişimler, farklı boyutlarda dünyada hem ithalatçı hem de ihracatçı konumdaki ülkeleri başta ekonomik olmak üzere, birçok alanda etkileme gücüne sahip bulunmaktadır. Petrol fiyatlarındaki ani çıkış ve inişler, pazar içindeki tarafları etkilediği gibi, büyük ölçekte dünya ekonomisi için yüksek risk oluşturmaktadır.² 2000 ve 2001 yılları içerisinde oluşan yüksek petrol fiyatları, tüketicileri büyük oranlarda sıkıntıya sokmuş ve petrolü politik gündemin en önemli maddesi konumuna getirmiştir. Özellikle 2005 yılının ikinci yarısından itibaren artış eğiliminde olan ve günümüzde de tarihin zirve noktasında yer alan petrol fiyatları konusunda, farklı senaryolar ve analizlerle gelecek öngörüler yapılmaktadır. Bu kapsamda petrol arzı ve fiyatları nedeniyle oluşan kaygılar, enflasyon oranları, ticaret dengeleri ve hükümetlerin başarıları üzerindeki endişeler artmaktadır.³ Günümüzde tüketiciler hükümetlerini, petrol kaynakları konusunda hareket ve önlem almaya yönelik politikalarını sergilemeleri amacını güderken, petrolün aynı zamanda siyasi bir faktör olarak da kullanılmakta olduğu gözlenmektedir.

Özellikle sosyal bilimlerdeki teoriler, petrol piyasaları içinde petrol fiyatlarının önceden tahmin edilebilir değerlerle inceleme konusunda tek başına başarılı olamamıştır. Nitekim artan petrol arzının devletlerin ekonomi politikası üzerine etkisini analiz etmekte kullanılacak genel ve tutarlı bir enerji teorisi de yoktur.⁴ Petrol talebinde, ticareti ve arzını ilişkilendirecek ve petrol fiyat yapısını açıklayarak tahmin edebilecek tutarlı bir yaklaşım mevcut değildir. Çünkü sadece fiyatlara bağlı olarak ekonomik analizler yorum yapmak yeterli olmamaktadır. Geçmişten itibaren uluslararası petrol piyasasını, ekonomik bir modelle açıklama çabaları genellikle ya başarısız olmuş ya da güvenilirliği az tahminleri ortaya çıkarmıştır.⁵ Bu bağlamda doğru ya da yaklaşık tahminler için, özellikle piyasaları etkileyen jeopolitik faktörleri uluslararası ilişkilerle eklemlendirerek detaylı bilgilerle irdeleyerek, öngörü ve varsayımların yapılması gerekmektedir.

2. Petrol Piyasasında Fiyatlar

Küresel rekabet içerisinde dünya petrol pazarında petrol fiyatları arz ve talepten bağımsız olarak hareket ettiğine ilişkin görüşlerin yanında, tam tersinin geçerli olduğunu öne süren yaklaşımlar da mevcuttur.⁶ 1970 yılından itibaren

¹ Susan Strange, **States and Markets**, London, Pinter Publishers, 1988, s. 187.

² Philip Verleger, **Adjusting to Volatile Energy Prices**, Washington.DC., Institute for International Economics, 1993, s.28.

³ Fatih Birol, "Küresel Enerji Talebi.Uzun Vadeli Bir Bakış Söyleşisi", Enerji Politikaları ve Planlama, Dünya Enerji Konseyi, Davos.CNN Haber Programı, 12 Ocak 2006.

⁴ Bernard Beaudreau, **Energy and Rise Fail of Political Economy**, London, Greenwood Press, 1999,5.7.

⁵ John Mitchell and Koji Morita, **The New Economy of OH**, London, The Royal Institute of International Affairs, 2001, s.25.

⁶ Rognvaldur Hanneson, **PetroleumEconomics**, London,Quarum Books,1998, s.3.

dünyanın toplam petrol arzının fiyat esnekliği yoktur. Bu da petrol fiyatlarındaki değişimin küresel arz miktarlarını etkilemediği anlamına gelmektedir.⁷ Özellikle önemli konumdaki Orta Doğu petrol ihracatçısı ülkeler geçmişten günümüze kadar geçen süreçte, bazen uyum sağlayan bazen de değişken çıkar ve amaçlara yönelik politikalar ortaya koymaktadırlar. Bu nedenle dünya petrol piyasasının arz yönünü ortaya koyarken, bu değişken politikaları göz önüne almak ve petrol zengini bu ülkelerdeki meydana gelen ekonomik, politik ve sosyal değişimleri analiz ederek, gelecek öngörülerinde kullanmak gerekmektedir. Bununla birlikte ülkelerde petrolden sağlanan ekonomik rant, eksik rekabet ve OPEC'in ortaya koyduğu petrol stratejileri ve politikaları petrol fiyatlarını etkileyen unsurlar olarak değerlendirilmelidir.⁸

Diğer piyasalarda olduğu gibi arz ve talebin dengesi, sonuçta fiyatı belirlemektedir. Ancak petrol piyasası eksik rekabet koşulları ve petrol üretiminin başta Suudi Arabistan olmak üzere önemli konumdaki ülkelerde bulunmasının yarattığı güç nedeniyle etkilenmektedir. Petrol pazarında çok miktarda satıcı ve alıcı olmasına karşın, üretici konumunda bulunan ülkeler belirli bir sayıdadır ve bu üreticiler arz miktarını ayarlama yoluyla petrol fiyatlarını etkileme gücüne sahip bulunmaktadırlar. Ekonomik anlamda ifade etmek gerekirse petrol piyasası; önemli sayıdaki üretici konumundaki ihracatçıların elinde bulundurduğu, genelde istikrarsız olan ve arzı talepten daha değişken olan bir yapıdadır.⁹ Petrol fiyatlarındaki büyük değişiklik; 1970 yılından itibaren talepteki değişimlerden ziyade arz miktarlarındaki ani değişimlerden nedeniyle meydana gelmiştir. Petrol arzı ve fiyatları, petrol pazarını ekonomik ve politik güçlerin bir araya geldiği önemli ve tek alan haline getiren OPEC içinde yer alan az sayıdaki üretici konumundaki Orta Doğu ülkelerince belirlenmektedir. Başlıca üretici ülkelerin Orta Doğu'da yer alması nedeniyle bölgesel politikaların piyasa üzerindeki etkisi de önem taşımaktadır. Aynı zamanda petrol talebi, günlük tüketimlerin yanında, mevsimsel değişimlerle birlikte dünya üzerinde meydana gelen jeopolitik faktörlere karşılık spekülasyon hareketlerle de belirlenen piyasa yapısının birleşiminden oluşmaktadır.¹⁰ Bu faktörler petrol piyasasını diğer mal ve hizmet piyasalarından ayırmaktadır. Petrol fiyatlarının oluşumu, arz ve talep dengesindeki mevcut ve olması beklenen değişimlerden oldukça etkilenmektedir. Petrol fiyatlarındaki istikrar, petrol arzındaki hassas bir dengeye ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda petrol mevcudunu kontrol altında tutarak arz ayarlanabilmektedir. Petrol fiyatlarının oluşumundaki etki güçleri fazla olmayan üretici ülkelerin büyük bir kısmı, farklı maliyetlerle değişen fiyatlara uyum sağlayabilmektedir.¹¹ Bir ya da birkaç büyük üretici ülke; fiyat seviyeleri ve pazar payları üzerinde işbirliği yaparak, birlikte vazgeçilmez bir üretici ve fiyat belirleyicisi gibi hareket ederek

⁷ David Huetner and A.F. Alhaji, "The Target Revenue Model and World Oil Market: Empirical Evidence From 1971 to 1994", *The Energy Journal*, No:21/2, 2000, ss.121-144.

⁸ George Philip, *Oil and Politics in Latin America*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982, s.1.

⁹ Oystein Noreng, *Crude Power Politics and Oil Market*, Norway, Norwegian Institute Press, 2002, s.21.

¹⁰ Khalid Al-Rodhan and Anthony Cordesman, *The Changing Risks in Global Oil Supply and Demand*, Washington,DC.,Centre for Strategic and International Studies, October 2005, ss. 7-8.

¹¹ A.g.e.

istikrarı sağlamaya yönelik bir strateji belirleyebilmektedir. Bu şekilde bir yaklaşım, geçmiş dönemlerde petrol pazarında zaman zaman meydana gelmiştir.¹² 1970'li yıllardan itibaren maliyeti düşük petrol arzının Orta Doğu'daki az sayıdaki ülkelerden sağlanması istikrarsızlığın en büyük kaynağı olmuştur. Çünkü başta Suudi Arabistan, Irak ve İran gibi petrol ihracatçısı konumundaki ülkeler; petrol fiyatlarını en azından geçici olarak etkileyebilecek yeterli piyasa gücüne sahip bulunmuş ve genel anlamda da fiyat seviyeleri ve pazar payları konusunda birbirleri ile uyum içinde yer almışlardır. Değişken petrol talepleri ile karşı karşıya olan düşük maliyetli petrol ihracatçısı ülkeler, miktarların ve fiyatların ve bazen her ikisinin de ayarlanmasında önemli bir güce sahip olmuşlardır. Esasen OPEC'in politika ve stratejilerinde de bu unsurun ön planda yer aldığı gözlenmektedir. Öncelikle belirtildiği gibi sadece fiyat oluşumlarına ekonomik perspektifte bakıldığında esas hata faktörünün, bu ülkelerde meydana gelen değişim ve gelişmelerin göz önüne alınmamasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Orta Doğu petrol arzına yönelik olarak gelecekte meydana gelecek olası belirsizlikler ve kaygılar, piyasayı önemli ölçüde etkileyebilecektir. Çünkü Suudi Arabistan, İran, Irak ve Kuveyt gibi ülkeler, petrol pazarında önemli bir güce sahip bulunmaktadır.¹³ Her bir ülke petrol fiyatlarını etkileyebilecek, farklı amaç ve çıkarlar için küresel rekabette zaman zaman birbirlerine karşı üretimlerini artırma ve azaltma stratejileri içerisinde hareket edebilmektedir. Venezüella Orta Doğu dışında benzer piyasa gücüne sahip bir ülke konumunda yer almaktadır. Ekonomik anlamda pazar gücünün bu şekildeki dağılımı, her bir belirtilen ülkenin, en azından belirli bir zaman diliminde, fiyatlarda belirleyici olarak hareket edebileceği ve diğer ülkeleri sonuçta petrol gelirlerini azaltabilecek ve ekonomik çıkarlarını zarara uğratabilecek belirlenen fiyatı kabullenmeye zorlayabileceği anlamına gelmektedir.¹⁴ Politik anlamda ise, bu ülkelerde meydana gelen başta ekonomik ve siyasi olmak üzere birçok alandaki istikrarsızlıklar, doğrudan fiyatlara yansımaktadır. Nitekim bu ülkelerin büyük çoğunluğunda petrol gelirlerine bağımlı yönetimler bulunmaktadır. Artan nüfus, sosyal yaşamda meydana gelen başta işsizlik olmak üzere birçok problemler, bağımlılığı olumsuz yönde etkilemektedir.

1973 yılından itibaren petrol fiyatlarında istikrar sağlanabilen dönemler 1974-1978, 1981-1985 ve 1991-1997 yılları arasındaki zaman dilimleri olmuştur. 1974-1978 ve 1981-1985 yılları arasındaki dönemde Suudi Arabistan, önemli miktardaki gelir ve kapasitesi ile değişmez üretici ve fiyat belirleyicisi olarak hareket etmiştir. Suudi Arabistan petrol arz miktarını ve fiyatlarını belirlemiş, diğer ülkelerde bu ülkeyi izleyen politikalar ortaya koymuşlardır.¹⁵ 1970'li yılların sonunda politik anlamda istikrarsızlıklar meydana gelmemiş, İran, Irak, Kuveyt ve Suudi Arabistan arasında önemli bir çatışma yaşanmamıştır. Ancak 1979 yılındaki İran Devrimi ile dengeler tamamen değişmiştir. Bu dönem

¹² Christopher Tugendhat and Adrian Hamilton, **Oil-The Biggest Business**, London, Eyre Methuen Press, 1975,5.24.

¹³ A.e., ss.25-26.

¹⁴ Anthony Cordesman, **Geopolitics and Energy:Key Trends 2000-2020**, Washington,DC.,Centre for Strategic and International Studies, July 2002, ss. 3-4.

¹⁵ Gary Sick and Lawrence Potterjne **Persian Gulf in the Millennium**,New York, St. Martin's Press, 1997,ss.83-114.

içinde petrol fiyatları yaklaşık olarak iki katına çıkmış, sonuçta meydana gelen politik anlamdaki bölgesel değişim tüm piyasada etkisini göstermiştir. 1981-1985 yılları arasındaki süreçte de İran, devrim ve sonrasında Irak savaş nedeniyle yalnız bırakılmıştır. Bu dönem de petrol arzının güvenliğine ilişkin yaygın endişe, fiyatları arttırmıştır. 1990 yılında ise petrol piyasası krizi Irak'ın Kuveyt'i işgali ile ortaya çıkmıştır. Bir ay gibi kısa bir süre içinde Kuveyt'in petrol üretimi yarı yarıya düşmüş ve fiyatlar ikiye katlanmış, Irak'ın üretimi ise önceki seviyesinin çok altına inmiştir. Bu dönem içinde Suudi Arabistan atıl kapasitesini harekete geçirmesine ve üretimini arttırmasına rağmen krizin sona ermesinden sonra, eski seviyesine uzun bir dönemden sonra ulaşılabilmektedir.¹⁶ Özellikle bu süreçte, gelecekte petrol arzına yönelik kaygılar fiyatları önemli ölçüde etkilemiştir. Daha sonraki dönemlerde Orta Doğu merkezli yaşanan çatışma ve bölgesel istikrarsızlıklar önemli ölçüde piyasada kendini göstermiştir. ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrasında Irak'ın günlük üretiminin önemli ölçüde düşüşü ve bunun Suudi Arabistan'ın yedek kapasitesi ile dengelemesi ile petrol fiyatları belirli aralıklarda tutulmaya çalışılmıştır. Ancak 2005 yılının ikinci yarısından itibaren günümüze kadar geçen süreçte petrol fiyatlarının artış eğiliminde olması kapsamında; özellikle ABD'nin İran'a nükleer faaliyetlerine yönelik olarak uyguladığı politikalar ile BM Güvenlik Konseyi'nden durdurma kararına rağmen ülke içinde başta cumhurbaşkanı olmak üzere ortaya konulan politik tutum piyasaları önemli ölçüde etkilemekte ve fiyatları en üst zirve noktasına taşımaktadır. Görülmektedir ki, Orta Doğu'da birkaç güçlü üretici konumdaki ülkelerde meydana gelen gelişmelerin yanında, sadece olası senaryoların kaygıları bile günlük petrol fiyatlarını önemli ölçüde yükseltebilmektedir.

3. Petrol Fiyatlarının Uluslararası Alandaki Gücü

Değerlerle ölçüldüğünde petrol, dünyadaki en önemli ticari mal konumunda yer almaktadır. Petrol, belki de fiyat hareketleri içerisinde değerlendirildiğinde, ekonomik etkiler yaratan tek hammaddedir. Petrol talep ve arzının kısa dönem düşük fiyat esnekliği, miktar değişimlerinden ziyade fiyat değişimlerinin enflasyon oranı ve ticari dengeleri etkileyeceği anlamına gelmektedir.¹⁷ Bu da petrolün, ekonomik açıdan ülke dengelerini etkileme gücünü göstermektedir. Petrol fiyatlarında meydana gelebilecek değişimler, ülkelerin piyasa hareketlerini etkilemektedir. Faiz oranları, altın ve borsa piyasaları kapsamında; petrol fiyatlarının ekonomik istikrar ve ülkelerin siyasi süreklilikleri üzerinde de, etkisi söz konusu olmaktadır. Sonuçta günümüzde ham petrol fiyatları ile ekonomik ve politik ilişkiler çok büyüktür.

Petrol fiyat hareketleri dolaylı olarak faiz oranları ve ekonomik değişimleri etkileme gücüne sahip bulunmaktadır. Sonuçta petrol fiyatlarının ekonomik istikrar ve petrol ithal eden ülkelerde hükümetlerin süreklilikleri üzerinde de etkisi vardır. Petrol; petrol ithalatçısı ülkeler ve ihracatçı ülkelerinde ekonomi politik alanda; ticaret dengeleri, enflasyon oranları ve ekonomik istikrar için önem taşımaktadır.¹⁸ Petrol talebinin kısa dönem düşük fiyat esnekliği

¹⁶ A.e.

¹⁷ Alessandro Roncaglia, *The International Oil Market*, London, Macmillan, 1985, ss.10-15.

¹⁸ Hillard Huntington, "Crude Oil Prices", *The Energy Journal*, No: 19/4,1998, ss.107-132.

genellikle petrol fiyatlarının makro ekonomik etkilerini yaratmaktadır: ticari dengelere, enflasyon oranlarına, alım gücü ve ekonomik faaliyet düzeylerine yansımaları söz konusudur.¹⁹ 1970 yılından itibaren petrol pazarı ve dünya ekonomisi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle petrolün kolaylıkla ikame edilememesi ve bir ölçüde diğer enerji kaynakları arasında fiyat açısından önemli konumda yer alması bu etkiyi ön plana tutmaktadır. Petrol piyasasında fiyatlarda meydana gelen değişimler, kısa ve uzun dönemde farklı etkileri ortaya çıkarmaktadır. Kısa dönemli etkiler ilk olarak tüketicileri etkilemekte ve enerji ihracatçıları ile ithalatçıları arasında gelir aktarımına yol açmaktadır. Uzun dönemde ise yatırım seçenekleri etkilenmekte ve dünyanın farklı bölgelerindeki sermaye birikimi ile ekonomik faaliyetler üzerinde değişimler meydana gelmektedir. Aynı zamanda petrol fiyatlarındaki hareketlenmeler istikrasızlıkların var olduğu bölge ülkelerinde diğer ekonomik değişimleri de harekete geçirmektedir.²⁰

Tarihsel perspektifte incelendiğinde; 1973-1974 ve 1979-1980 yılları arasındaki dönem içerisinde petrol fiyatlarında artış eğiliminde yaşanan değişimler, 1980'li yıllar boyunca Batılı ekonomileri geniş çaplı bir yeniden yapılanma sürecine itmiştir.²¹ Bunun altında yatan sebep ise petrol ihrac eden ülkelere ithalatçı ülkelere ani gelir transferlerinin gerçekleştirildiği ekonomik durgunluk dönemleridir. Birkaç aksaklık dışında büyüme oldukça tatmin edici düzeyde kalmıştır. 1973-1974'te yaşanan ilk petrol fiyat şoku beraberinde düşük reel faiz oranlarını getirmiş, bu da diğer enerji kaynaklarına yoğun yatırımlar yapılmasını sağlamıştır. Öncelik elektrik üretiminde fueloilin yerini alabilecek kömür ve nükleer enerjiye verilmiştir.²² 1979-1980'de yaşanan ikinci fiyat şoku ise reel faiz oranlarının yükselmesine ve ciddi ekonomik etkilenmelere yol açmış; enerji üretiminde benzer bir yatırımın yapılması değil, enerjinin korunması ve enerji yoğunluklu sanayilerde kısıtlamalara gidilmesi ya da yerli, ucuz enerji kaynakları bulunan gelişmekte olan ülkelere nakledilmesi sonucunu doğurmuştur. Sermaye enerji sektörü yerine, modern teknolojiye dayalı hafif sanayi ve hizmetler sektörlerine kaymış, bunun sonucunda petrol talebi düşüşe geçmiştir.²³

Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sonra 1990 yaz ve sonbahar dönemlerinde fiyatlarda yaşanan yükselişler, belirtilen istikrarlı büyümeyi sonlandıracak kadar kaynak transferine yol açmamıştır. Fiyat artışının uzun dönemli etkileri, kısa dönem etkilerinden çok daha önemli olması kapsamında; petrol fiyatları altı aydan uzun bir süre yüksek kalmış ve artan Suudi petrol gelirlerinin bir kısmı ABD savaş harcamaları için kullanılmıştır. Irak'ın yenilgisi ve petrol piyasasına düşük fiyatlarla geri dönüşünün ardından, ABD ekonomisi için enflasyon baskısı, bütçe ve ticaret açıkları ve artan işsizlikle birleşen göstergeler pek de

¹⁹ Robert Gilpin, **The Challenge of Global Capitalism**, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000, s.71.

²⁰ Noreng, **Crude Power Politics and Oil Market**, s.54.

²¹ David Huetner, "OPEC and World Crude Oil Markets From 1973 to 1994: Cartel, Oligopoly or Competitive?", **The Energy Journal**, No:21/3, 2000, ss.31-60.

²² Massood V. Samii, "OPEC in an Interdependent Global Economy", **The Journal of Energy and Development**, Vol.: XI, No:1, 1986, ss.95-103.

²³ A.y.

parlak olmamıştır.²⁴ Benzer şekilde Avrupa ve Japonya ekonomileri de farklı nedenlerle daha sakin ekonomik dönemlerle karşı karşıya kalmışlardır. 1997-1998 yılları arasında ise petrol fiyatlarındaki düşüş-, Doğu Asya krizinin, dünya ekonomisinde yarattığı olumsuz etkiyi telafi ederek ABD'nin yüksek bir ekonomik faaliyet seviyesini yakalamasını sağlamıştır. Ancak bu krizin sadece İran ve Suudi Arabistan için değil, tüm Orta Doğu petrol ihracatçı ülkeler için maliyeti oldukça yüksek olmuştur. 1997-1999 yılları arasındaki düşük fiyatlar talebi uyarılmış, makro ekonomik etkileriyle Doğu Asya ekonomilerindeki büyümeye yardımcı olmuştur.²⁵ Düşük petrol fiyatları aynı zamanda petrol şirketlerinin kazançlarını da etkilemiş, Orta Doğu dışındaki araştırma geliştirme faaliyetlerini en aza indirmiştir. 1998 yılındaki fiyat azalışı, pazarın 1999 ve 2000'deki daralmasına zemin hazırlamış, önde gelen Orta Doğu petrol ihracatçı ülkelerinin pazarlık güçlerini arttırmış ve sonuç olarak yeni bir fiyat artışına sebebiyet vermiştir. Daha sonra 1999-2001 yılları arasındaki yüksek petrol fiyatları, Kuzey Amerika ve sonrasında Avrupa'da ekonomik faaliyet hızının düşmesine katkı sağlayan bir faktör olmuştur.²⁶

İncelendiği gibi geçmişten günümüze kadar geçen zaman içerisinde, petrol krizlerinin yaşanması ile birlikte fiyatlara bağlı olarak yüksek dış ticaret açıkları, ekonomik açıdan ülkeleri olumsuz yönde etkilemiştir. Petrol krizleri sonrasında, dünya ekonomisinde ve özellikle petrol ithalatçısı konumundaki gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik sorunlar, küresel rekabette petrolün önemini bir kez daha orta koymuştur. Nüfusun yükselişi ve hızla artan petrol tüketimi, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere, bu talebe cevap verecek düzeyde yeterli yurtiçi petrol kaynağı bulunmayan dünya ülkelerinin; giderek artan oranda petrol ithalatına bağımlı hale gelmesine yol açmıştır.

4. Petrol Fiyatlarında Değişimlerin Gelecek Yansımaları

1970'li yılların başından günümüze kadar geçen süreç içerisinde petrol fiyatları, yükseliş ve düşüşlere bağlı olarak istikrarsız bir seyir izlemektedir. 2005 yılının ilk yarısından itibaren artış eğiliminde olan petrol fiyatları, günümüzde de Uluslararası Enerji Ajansı başta olmak üzere, birçok kurumun olası tahminlerinden yüksek seviyelerde bulunmaktadır. Bu süreçte petrol fiyatları 55 \$'dan 74 \$'a kadar değişken bir aralıkta olup, gelecekte de büyük ölçüde yükseliş eğiliminde olacağı öngörülmektedir. Ancak devam etmesi tahmin edilen yüksek petrol fiyatlarının uluslararası alanda etkileri söz konusu olacaktır. Başta ABD'nin Irak'a müdahalesiyle günümüze kadar geçen süreç içinde devam eden istikrarsızlık, Nijerya, Venezüella ve Suudi Arabistan gibi üretim bakımından önemli ülkelerde başta siyasi olmak üzere meydana gelebilecek gelişmelerin yanında petrol tesisleri ile ulaşım hatlarına yapılabilecek terörist eylem ve saldırılar, deniz yolunda ulaşım hatlarında ve boğazlarda, tanker taşımacılığını etkileyebilecek farklı tehditler, başta OPEC olmak üzere petrol ihraç eden ülkelerin ortaya koyacağı politikalar, İran'ın nükleer faaliyetleri ile BM Güvenlik

²⁴ J.Walter Mead, "The OPEC Cartel Thesis Reexamined:Price Constraints from Oil Substitutes", **The Journal of Energy and Development**, Vol.:XI, No:2, 1986, ss.213-243.

²⁵ A.y.

²⁶ Cordesman, **Geopolitics and Energy:Key Trends 2000-2020**, s.5.

Konseyi'ne şevki ile başlayan süreç, olası yaptırımlarla meydana gelebilecek ambargolar, petrol ihraç eden ülkelerin politik baskı aracı olarak petrolü kullanabilecek olması ve 2005 yılında ABD'de meydana gelen Rita ve Katrina kasırgalarına benzer ya da büyük ölçüde olabilecek fırtına ve felaketler gibi tüm jeopolitik faktörler petrol fiyatlarının artışına sebebiyet verebilecektir. Aynı zamanda özellikle petrol talebinin güçlü seviyelerde giderek artması, üretim artışının sınırlı olması, rafineri kapasitelerinin yeterli düzeyde bulunmaması da gelecek açısından piyasayı etkileyebilecektir.

Yüksek petrol fiyatları, tamamen dışa bağımlı ülkeleri ekonomik açıdan olumsuz yönde etkileyecektir. Günümüzde küresel rekabette ülkelerin petrol tüketimi, yurt içi kaynaklara dayalı ekonomilerin aksine, petrol girdilerinin büyük bir bölümünü ithalatla karşılayan bir ülke ekonomisinde bir dış ticaret sorunu haline gelmektedir. Dış ticaret hacmi Gayri Safi Milli Hâsılasına göre küçük olan bu tip bir ekonominin, petrol fiyatlarındaki değişimden önemli ölçüde etkilenmesinin kaçınılmaz olduğu değerlendirilmektedir. Bu şekildeki bir ülke, petrol fiyat artışını karşılayabilmek için, ihracatını da yaklaşık olarak aynı oranda artırmak zorunda kalacaktır. Eğer ülke içinde bir şekilde ihracat artışı sağlanamıyorsa, geriye farklı seçenekler kalmaktadır ki bu seçenekler:²⁷

- Petrol tüketimini kıstmak,
- Diğer ithal girdileri azaltmak,
- Farklı araçlarla borçlanmaktır.

Kısa dönemde ilk ikisini gerçekleştirmek; ekonomik ve siyasi bakımdan çok güç olacağından genelde borçlanma yolu tercih edilebilecektir. Fakat borçlanma ile tüm açığın kapatılması olanaklı değilse, ilk iki şık bir arada uygulanabilecektir. Bu durumda, ekonomide ve sanayileşme çabalarında hissedilir bir yavaşlama gözlenebilecek ve dahası hem işsizlik hem de enflasyonla ilgili birçok problem ortaya çıkabilecektir.²⁸

Gelecekte küresel petrol ihtiyacının artan oranda Orta Doğu kaynaklı OPEC ülkeleri tarafından karşılanacak olmasının, OPEC'in fiyatlar üzerindeki etkisini arttırabileceği, bu nedenle OPEC üyesi ülkelerin, talep artışını karşılayacak oranda üretim artışını uzun vadede yapmalarının gerektiği, üretimin talebi karşılamaması halinde ise, petrol fiyatlarının artacağı öngörülmektedir. OPEC'in yüksek fiyatlı politikalarının uzun vadede sürmesi ve piyasada rekabet edilebilir petrol fiyatlarının oluşmaması durumunda; ithalatçı ülkelerin, yüksek seviyedeki fiyatlara bağlı olarak, farklı alternatif arayışında olabilecekleri ve aynı zamanda OPEC'e olan büyük orandaki bağımlılıkların azaltılmasına yönelik stratejiler izleyebilecekleri değerlendirilmektedir. Gelecek öngörülerinde olası fiyat şokunun yaşanması ile dünya ekonomisinin geçmişte olduğu gibi kötüye gitmesinin mümkün olacağı ve petrol talebinin büyük oranlarda düşebileceği de öngörülmektedir. Diğer bir açıdan da, fiyatların aniden yükselmesi ya da uzun süre yüksek seviyelerde kalması teknik gelişmeleri de hızlandırabilecektir. Bu gelişmelere bağlı olarak da, farklı bölgelerdeki keşfedilmemiş petrol rezervlerin bulunabileceği ya da çıkarılması

²⁷ Cenk Pala, **Odundan Atoma Küresel Enerji Serüveni**, (Taslak Kitap), 2006, ss.15-16

²⁸ A.e.

güç bölge rezervlerine yönelik keşif çalışmalarının artabileceği öngörülmektedir. OPEC içinde kolay kazanılan petrol gelirleriyle birlikte, kısa dönemli nakit akışından faydalanılabileceği, yüksek getirili petrol sektörünün ülkeler içinde bulunan diğer sektörlerin gelişmesini engelleyebileceği değerlendirilmektedir. Diğer bir açıdan da değerlendirildiğinde, elde edilecek nakit geliri ihracatçı ülkelerin ekonomilerini olumsuz yönde etkileyebilecektir. Fiyat şokunun yaşanması ile dünya ekonomisinin geçmişte olduğu gibi kötüye gitmesi petrol talebini düşürebilecek ve sonuç olarak bu ülkelerin ekonomilerini zarara uğratabilecektir.

OPEC açısından da gelecekteki ekonomik açıdan elde edilecek kazançlar, büyük oranda petrolün rekabet edebilir bir fiyatta kalmasına bağlı olacaktır. Bu nedenle üye ülkelerinin, hem çok kısa dönemli gelirlerini maksimize etmeye, hem de gelecek için rekabete dayalı bir petrol fiyatına ihtiyaçları söz konusudur. Bu şekilde ortaya konulacak politikalarla, uzun vadede gelirlerin artışı sağlanabilecektir. Ancak piyasada rekabet edilebilir petrol fiyatlarının oluşması önceliklidir. Eğer rekabet edilebilir fiyatlar sağlanabilirse, fiyatların düşmesine bağlı olarak, OPEC'in petrol ihracat oranları artacak, payı ve üretimi ve sonucunda da piyasadaki gücü artacaktır.

Petrol fiyatlarının gelecekte varil başına yüksek fiyat seviyelerinde olması, başta Rusya, Norveç, Meksika olmak üzere OPEC üyesi olmayan üretici ülkelerin ekonomik açıdan çıkarına olacaktır. Bu şekildeki petrol gelirleri ile ülkeler dış ticarete açıklarını önemli ölçüde kapatabilecek ve bütçe fazlası ek gelirlerle farklı sektörlerin gelişmesine olanak sağlayabilecektir. Bununla birlikte ülkeler arasındaki küresel petrol rekabeti önemli oranda artabilecek ve stratejilerde keşif, arama ve sondaj konusunda yatırımlar önemli ölçüde artabilecektir.

Özellikle 2005 yılının son çeyreğinden itibaren artış eğilimindeki yüksek petrol fiyatları, dünyanın bir numaralı tüketicisi konumundaki ABD'nin uzun vadedeki çıkarına uymayacağı öngörülmektedir. ABD'nin ortaya koyduğu günümüz küresel petrol stratejilerinde; ithalata olan bağımlılıktan çok petrol fiyatları önem taşımaktadır. Çünkü sebebi her ne olursa olsun ABD dışında gerçekleşse bile, ABD'li tüketiciler petrol fiyatlarındaki herhangi bir yükselişten büyük ölçüde etkilenmektedirler. Fiyat artışlarından ve şok krizlerden etkilenmemek için, tek bir petrol kaynağına aşırı bağımlılıktan kaçınmak amacıyla kaynakları; *"çeşitlendirilen, rekabetçi ve iyi işleyen bir piyasa ve buna karşı alınan önlemlere dayalı politikalar ve izlenen karşılıklı bağımlılığı ortaya koyan ikili ilişkiler ABD'nin çıkarına olacaktır."*²⁹ Aynı zamanda yüksek petrol fiyatlarının devamında, ABD küresel rekabette önemli konumdaki hem Rusya'nın hem de nükleer faaliyetleri sebebiyle politik anlamda uluslararası alanda bölgede bir güç olmasını desteklemediği İran'ın ekonomik açıdan gelir sağlamasına olanak verecektir. Bununla birlikte 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin Suudi Arabistan ile mesafeli politikaları izlenmesi neticesinde, Suudi üretimine olan bağımlılığını azaltabilecektir. Farklı arz ülke kaynaklarını tercih

²⁹ **USA National Energy Policy Report, Report** of the National Energy Policy Development Group, Washington, DC., Government Printing Office, 2001.

EKONOMİ POLİTİK DENGEDE PETROL FİYATLARI

etmesine yönelik politikalar ise, Suudi Arabistan'ın değişmez petrol üreticisi konumunu olumsuz yönde etkileyebilecektir.

Gelecek öngöröleri kapsamında; faiz, enflasyon oranı ve ticaret dengelerini etkilediği için, ekonomik açıdan stratejik öneme sahip bir hammadde olan petrolün; piyasada oluşun fiyat hareketlerinin istikrarlı olmasının dünya ekonomisinin yararına olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA:

1. AL-RODHAN, K. and CORDESMAN, A. **The Changing Risks in Global ON Supply and Demand**, Washington,DC.,Centre for Strategic and International Studies, October 2005.
2. BEAUDREAU, Bernard. **Energy and Rise Fail of Political Economy**, London, Greenwood Press, 1999.
3. CORDESMAN, Anthony. **Geopolitics and EnergyıKey Trends 2000-2020**, Washington,DC.,Centre for Strategic and International Studies, July 2002.
4. GILPIN, Robert. **The Challenge of Global Capitalism**, Princeton, NJ:Princeton University Press, 2000.
5. HANNESON, Rognvaldur. **PetroleumEconomics**, London,Ouarum Books,1998.
6. HUETNER D. and ALHAJJI, A.F.'The Target Revenue Model an VWorld Oil Market:Empirical Evidence From 1971 to 1994", **The Energy Journal**, No:21/2, 2000, 121-144.
7. Huetner, David. "OPEC and VWorld Crude Oil Markets From 1973 to 1994:Cartel,Oligopoly ör Competitive?", **The Energy Journal**, No:21/3, 2000, 31-60.
8. HUNTINGTON, Hillard. "Crude Oil Prices", **The Energy Journal**, No: 19/4,1998, 107-132.
9. MEAD, J.VValter. "The OPEC Cartel Thesis Reexamined:Price Constraints from Oil Substitutes", **The Journal of Energy and Development**, Vol.:XI, No:2, 1986, 213-243
10. MITCHELL, J. and Morita, K. **The New Economy of Oil**, London, The Royal Institute of International Affairs, 2001.
11. NORENG, Oystein. **Crude Power Politics and Oil Market**, Norway, Norwegian Institue Press, 2002.
12. PALA, Cenk. **Odundan Atoma Küresel Enerji Serüveni**, (Taslak Kitap), 2006.
13. PHILIP, George. **Oil and Politics in Latin America**, Cambridge, Cambridge University Press, 1982.
14. STRANGE, Susan. **States and Markets**, London, Pinter Publishers, 1988.
15. USA National Energy Policy Report,Report **of the National Energy Policy Development Group**, Washington, DC.,Government Printing Office, 2001.
16. VERLEGER, Philip. **Adjusting to Volatile Energy Prices**, Washington,DC., Institute for International Economics, 1993.
17. YERGİN, Daniel. **Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev. Kamuran Tuncay, Ankara.İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No. 332,1995.

